

ARCYBISKUP JÓZEF BILCZEWSKI JAKO ARCHEOLOG CHRZEŚCIJAŃSKI (W 60 rocznicę śmierci)

W ubiegłym roku minęło 60 lat od śmierci jednego z pierwszych i największych polskich znawców archeologii chrześcijańskiej, lwowskiego metropolity obrządku łacińskiego, arcybiskupa Józefa Bilczewskiego. Zmarł bowiem 20 marca 1923 roku we Lwowie. Wtedy to wymownie napisał o zmarłym arcypasterzu jego wychowanek, powiernik i przyjaciel ks. profesor Mieczysław Tarnawski: "W usługach Kościoła i Ojczyzny strawił swe siły i zdrowie. Nazwiskiem swoim wypełnił ów wiek-wiekową historię Kościoła i Polski tak chlubnie, że niewiele imion takich wyliczą dzieje naszych czasów"¹. Odszedł od nas "prawdziwy olbrzym umysłu, serca i zasług"².

Dziwne są zamiary i plany Boże, które człowiek nie zawsze może zrozumieć. Ks. Józef Bilczewski przyjął święcenia kapłańskie w Krakowie. Niewielkie nadzieje zapewne rokował, po ludzku sądząc, młody piastun Boży, skoro podczas święceń kapłańskich, które przyjmował na siedząco, zemlał z powodu wyczerpania.³

Wnet jednak po wyświęceniu wyznał otwarcie, że pragnął tylko jednej rzeczy na ziemi, a mianowicie "Katedry św. Teologii, po niej zaś już tylko szczęśliwej śmierci w celi zakonnej"⁴. Przez tę wypowiedź odsłaniał ten młody kapłan szczerze nieklamany zapał i pęd do wiedzy teologicznej. Bóg jednak pokierował inaczej jego marzeniami i tęsknotami ducha, doprowadzając do tego, że stał się on "chlubą w dziejach Episkopatu i Kościoła"⁵.

Na temat arcybiskupa Józefa Bilczewskiego pisano już wiele w polskiej historiografii⁶. W niniejszym artykule pragniemy przypo-

1 M. Tarnawski, Arcybiskup Józef Bilczewski. Krótki zarys życia i prac, Lwów 1924, 5.

2 Tamże 5.

3 Tamże 8.

4 Tamże 8.

5 A. Medyński, Ks. Arcybiskup Dr Bolesław Twardowski 1886-1936, Lwów 1936, 11.

6 Bibliografię o arcybiskupie Józefie Bilczewskim zebrał i opracował

mnieć z racji obchodzonej w ubiegłym roku 60 rocznicy śmierci, jego zasługi w badaniach nad archeologią chrześcijańską w Polsce, które rozślały jego imię.

Przyszedł na świat 26 kwietnia 1860 r. we wsi Wilamowice, starej osadzie średniowiecznej, przynależnej do diecezji krakowskiej. Rodzicami jego byli: Franciszek i Anna z Fajkiszów. Droga przyszłego metropolity wiodła poprzez szkoły podstawowe w Wilamowicach i Kętach oraz gimnazjum w Wadowicach, które ukończył z odznaczeniem. Studia teologiczne odbywał w Krakowie /1880-1884/, w Wiedniu /1884-1886/, w Rzymie /1886-1888/ i częściowo w Paryżu w Instytucie Katolickim. Doktorat z teologii uzyskał w 1886 roku w Uniwersytecie Wiedeńskim, na podstawie dysertacji z zakresu dogmatyki p.t. "Deus est Creator mundi"⁷.

Pobyt w Rzymie okazał się dla ks. Józefa Bilczewskiego błogosławiony, gdyż pozwolił mu zrozumieć "tajemnicę wielkości Kościoła" i ulec "fascynacji starożytności chrześcijańskiej, a szczególnie katakumb"⁸. W Wiecznym Mieście mieszkał w Kolegium Polskim, zdobywając wykształcenie archeologiczne pod kierunkiem znakomitego mistrza i uczonego, Giovanniego Battisty de Rossi, wybitnego archeologa, "twórcy archeologii chrześcijańskiej", który darzył go szczególną przyjaźnią⁹. Omawiając we wspomnieniu pośmiertnym dorobek naukowy swego Mistrza pisał, że "rozślało się szeroko i daleko po świecie naukowym imię Rossiego. Wszędzie witano w nim wielkiego architek-

O. Romuald Gustaw, w: *Hagiografia Polska*, Poznań 1971, t.1, 133-139.

- 7 Por. Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1933, Lwów 1934, 32; K. Lewicki, *Habilitacja ks. Józefa Bilczewskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim w roku 1890*, "Nasza Przeszłość" 36/1971/ 261-270; Bp W. Urban, *Sługa Boży Józef Bilczewski Arcybiskup-Metropolita Lwowski 1860-1923*, Wrocław 1977, 10; M. Tarnawski, *Arcybiskup Józef Bilczewski*, dz.cyt., 10; M. Krawiecki, *Ks. Józef Bilczewski, archeolog, badacz wczesnochrześcijańskiej ikonografii*, *SCh* 2/1980/ 163-195.
- 8 Bp M. Rechowicz, *Sługa Boży Arcybiskup Józef Bilczewski /w 60 rocznicę śmierci/*, *TP* 37/1983/ nr 25, 7.
- 9 W. Urban, *Sługa Boży Józef Bilczewski*, dz.cyt., 11.

ta, geografa i nowego Kolumba Rzymu podziemnego, który odkryciami swymi zbliżył nam wiek złoty męczenników, i ową najpiękniejszą dobę życia Kościoła, kiedy wedle wyrażenia św. Hieronima do Demetriady, jeszcze ciepła była co dopiero przelana krew Chrystusa - quando caelebat adhuc Domini nostri cruor"¹⁰. W Rzymie zebrał Ks. Bilczewski bogaty materiał źródłowy z zakresu archeologii chrześcijańskiej, pomnażając go jeszcze później w bibliotekach i muzeach paryskich.

Wynikiem tych studiów i zainteresowań archeologicznych były dwa dzieła, które przyniosły mu sławę naukową. Pierwszym z nich była rozprawa habilitacyjna dedykowana ks. Albinowi kard. Dunajewskiemu w "dowód najgłębszej czci i wdzięczności jako owoc mozolnych badań w katakumbach"¹¹ pt. "Archeologia chrześcijańska wobec historii Kościoła i dogmatu" /Kraków 1890, s. XIX + 337, 8 ilustr., 2 tabl./, którą przedstawił na Uniwersytecie Jagiellońskim. Na wykład próbny władze uczelni wyznaczyły mu temat: "O ile archeologia jest źródłem dogmatycznym dla eschatologii"¹². Wkrótce została ona również przetłumaczona na język czeski przez Józefa Tumpacha¹³.

Temat swego dzieła, jak stwierdza jeden z recenzentów, oparł Bilczewski zarówno "na odkryciach katakumbowych jak i na innych wykopaliskach" pomnikach grobowych pierwszych chrześcijan, zaznaczając jednak, że praca jego "różni się pod tym względem od wszystkich podręczników archeologicznych, że nie zajmuje się opisem katakumb, ale wyłącznie ma na oku korzyści, jakie archeologia przynosi dla historii chrześcijaństwa i dogmatu"¹⁴; archeologia jest dla niego źródłem historii Kościoła i dogmatyki. Inny natomiast recenzent ks. Eustachy Skrochowski, choć wytknął autorowi pewne usterki, to jednak podkreślił, że widzi w tym dziele "miłość nauki i ten święty ogień, który raz rozbudzony, prędko nie gaśnie"¹⁵.

10 Dorobek naukowy Rossiego, PP 12/1895/ t.47,76.

11 J. Latosiński, Monografia miasteczka Wilamowic na podstawie źródeł autentycznych, Kraków 1909, 330-331.

12 K. Lewicki, Habilitacja, art. cyt. 266; W. Urban, Sługa Boży Józef Bilczewski, dz. cyt. 13.

13 Archeologie Křesťanská ve službach dějin církevních a věrouky, Praha 1898.

14 K. Lewicki, Habilitacja, art. cyt. 264-265.

15 PP 8/1891/ t.29,93-97; GK 5/1897/ 440-444.

Drugą pracą, rozślawiającą imię Bilczewskiego w dziedzinie archeologii była rozprawa: "Eucharystia w świetle najdawniejszych pomników piśmiennych, ikonograficznych i epigraficznych" /Kraków 1896 s.XIV + 328/. Przyniosła ona autorowi w 1897 r. nagrodę Krakowskiej Akademii Umiejętności i dalszy rozgłos w świecie nauki. Jej recenzenci podnosili, że tę "piękną, poważną, znakomitą" pracę o Eucharystii, powinien znać każdy jej czciciel, aby w opisie łamania chleba stale dostrzegać Boską Osobę Ofiarującego i Ofiary¹⁶. Również i ona ukazała się w tłumaczeniu czeskim wspomnianego już Józefa Tumpacha¹⁷. Ks. Józef Bilczewski nie spoczął jednak na laurach, ale dalej prowadził badania w dziedzinie archeologii. Dzięki nim zyskał u potomnych opinię, że prace jego z zakresu archeologii wydane przed rokiem 1900 weszły na trwałe do naukowej literatury archeologicznej¹⁸.

Dnia 1 lutego 1891 r. ks. Bilczewski wszedł w podwoje Uniwersytetu we Lwowie w charakterze profesora¹⁹, skąd wkrótce w 1900 r. został prekonizowany na stolicę metropolitalną i stał się jednym "z największych biskupów swojej doby"²⁰. Zauważono, że imię arcybiskupa Józefa Bilczewskiego "przenikało na wskroś dusze polskiego narodu"²¹. Również jako profesor nie żałował trudu i dawał do rąk chętnych czytelników owoce swoich naukowych mozołów i poświęceń.

Do dalszych jego archeologicznych prac zaliczamy: "Maniusz Acyllusz Głabryo, Studium archeologiczne z pierwszych czasów chrześcijaństwa"²². Doniosłą rolę czystego życia zaakcentował w pracy "Dziewice Bogu poświęcone w pierwszych wiekach Kościoła"²³, oddając

-
- 16 Por. recenzję ks. M. Morawskiego, PP 16/1899/ t.64, 97-101.
 - 17 Eucharistie ve sète nejstaršich památek literarnich, ikonografických a epistografických, Praha 1910.
 - 18 K. Lewicki, Habilitacja, art. cyt. 270; K. Majewski-H. Bittner, Materiały do bibliografii archeologii śródziemnomorskiej w Polsce za lata 1800-1951, Warszawa 1952 /pozycje Bilczewskiego nr 4,5, 131, 201, 898, 1953/.
 - 19 Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. Personalna ks. Józefa Bilczewskiego.
 - 20 "Apostolstwo Chorych" 44/1973/ nr 9, 1-4.
 - 21 J. Latosiński, Monografia, dz. cyt. 456.
 - 22 "Kwartalnik Historyczny" 6/1892/ 465-497.
 - 23 PP 9/1892/ t.35, 1-37.

hołd czystości dziewięciu chrześcijańskich Bogu poświęconych, obejmującej całą istotę człowieka. W innej rozprawie pt. "Znaczenie badań katakumbowych dla historii sztuki i religii"²⁴ pisał z przekonaniem, że omentarze chrześcijańskie stanowią "bogatą kopalnię dla historii sztuki i historii dogmatów chrześcijańskich"²⁵.

Szereg pięknych myśli wypowiedział ks. Bilczewski na temat Symbolu Apostolskiego, na którym "ucywiliżowały się ludy nowożytne: na nim, niby na chlebie powszednim, urosli nasi przodkowie". Dla Ojców Kościoła był on swoistą pieśnią zbawienia. Jego opracowanie przedstawił w rozprawie pt. "Geneza i historia Symbolu Apostolskiego", opublikowanej w dwóch częściach "I. Symbol od w. XIX wstecz do początków w. IV"²⁶ i "II. Symbol w trzech pierwszych wiekach"²⁷. Tenże Symbol jest jego zdaniem "kluczem, którym roztwiera się duszy podwoje, aby wejść mogła w światłość Chrystusa"²⁸. Autor kończy swoją wnikliwą rozprawę słowami modlitwy św. Hilarego z Poitiers: "Zachowaj, błagam, o Boże, tej wiary mojej niepokalane wyznanie, i aż do ostatniego tchu życia mego zostaw mej duszy to gorące pragnienie posiadania zawsze tego, co wyznałem w symbolu mego odrodzenia"²⁹.

Swego mistrza i przewodnika w odczytywaniu katakumb uhonorował Bilczewski w specjalnej rozprawie pt. "Giovanni Battista de Rossi"³⁰. Jemu też poświęcił inny artykuł pt. "Dorobek naukowy Rossiego"³¹ przypominając w nim przede wszystkim trzytomowe wiekopomne dzieło swego mistrza "La Roma sotterranea cristiana" /Roma 1864-1867-1877/ oraz jego inne naukowe przedsięwzięcia³².

24 "Biblioteka Warszawska" 4/1893/ 496-509.

25 Recenzja A. Miodońskiego, "Kwartalnik Historyczny" 10/1896/ 334-335.

26 PP 11/1894/ t.42, 153-173.

27 PP 11/1894/ t.42, 363-378.

28 J. Bilczewski, Geneza i historia Symbolu Apostolskiego, PP 11/1894, t.42, 155.

29 De Trinitate XII, 57, PL 10, 471-472.

30 "Przegląd Polski" 27/1892-1893/ t.107, 587-600.

31 PP 12/1895/ t.47, 73-85, 220-247.

32 W r. 1863 Rossi rozpoczął wydawanie periodyku "Bolletino di archeologia cristiana", redagowanego przez niego od początku do końca życia, aby "dostarczać spragnionym nowości i szybkich informacji o zdobyczach archeologii". Do innych jego wybitnych dzieł należą: "Musaiici delle chiese di Roma anteriori al secolo

Do modnej wówczas problematyki katakumbowej powrócił nasz polski archeolog we wnikliwym artykule pt. "Nowe odkrycia w katakumbie św. Pryscylli"³³, który ukazał się równocześnie w osobnej odtłoczonej zatytułowanej "Katakumba św. Pryscylli i jej najważniejsze pomniki" /Kraków 1895/³⁴. Wspominaną zaś wcześniej starożytną tematykę eucharystyczną podejmował on jeszcze dwukrotnie: w artykule pt. "Cześć Najświętszego Sakramentu w ciągu wieków"³⁵, oraz w obszerniejszym opracowaniu pt. "O chlebie i winie do Eucharystii używanym. /Studium historyczno-archeologiczne/"³⁶. W swych archeologicznych dociekaniach nie pominął również tak ważnej instytucji jak małżeństwo i rodzina, ale w oparciu o starożytne źródła materialne ukazał ich rolę w życiu ludzkich społeczeństw i narodów w artykule pt. "Małżeństwo w dawnych chrześcijańskich pomnikach. Studium dogmatyczno-historyczne"³⁷. Należy tu jeszcze przypomnieć, że ks. Józef Bilczewski już wcześniej, niejako tytułem próby, ogłosił drukiem w 1890 r. pewne wyjątki z przygotowywanej habilitacyjnej monografii "Archeologia chrześcijańska", a mianowicie: "Sztuka w pierwotnym Kościele"³⁸ oraz "Położenie prawne chrześcijan w państwie rzymskim w trzech pierwszych wiekach"³⁹.

Ks. Bilczewski zainteresował się również specjalnie okresem prześladowań za cesarza Decjusza i Dioklecjana, kiedy to w pewnych kręgach osłabła prężność chrześcijan w dziedzinie życia wiary i pojawiło się wielu odstępców określanych mianem "lapsi"/upadli/. Zajął się on nimi oraz stanowiskiem Kościoła wobec tego problemu w specjalnej monografii pt. "Nowe akta do historii prześladowań i praktyk pokutnych" /Lwów 1900, ss.46/. Jej recenzent ks. Józef Gliwa pod-

XV", Roma 1872-1894 oraz ukończone tuż przed śmiercią /20 IX 1894/ "Martyrologium Hieronymianum ad fidem codicum addictis prolegomenis", Bruxellis 1894.

33 PP 12/1895/ t.45, 226-243, 378-400.

34 Recenzję tej pracy napisał ks. Eustachy Skrochowski, GK 3/1895/ 304-305.

35 GK 5/1897/ 277-279, 295-298, 308-309, 315-316, 329, 331, 338-340, 347-348.

36 PP 14/1897/ t.54, 325-343, t.55, 38-52.

37 PP 16/1899/ t.62, 1-19.

38 PP 7/1890/ t.27, 153-173, 327-362.

39 PP 7/1890/ t.25, 346-361, t.26, 59-74, 178-192.

kreślał, że jest to "praca wprawdzie niedługa, ale bogata treścią; interesująca, bo rzuca nowy promień światła na niedostatecznie jeszcze zbadane pierwsze wieki chrześcijaństwa"⁴⁰.

Obok specjalnych studiów ks. Bilczewski pisał fachowe recenzje zagranicznych publikacji z dziedziny archeologii i sztuki wczesnochrześcijańskiej. Należały do nich: Joseph Wilpert, *Principienfragen der christlichen Archäologie mit besonderer Berücksichtigung der Forschungen von Scultre, Hasenelever und Achelis, Freiburg im Br. 1889*⁴¹; *Die Katakombengemälde und ihre alten Copien. Eine ikonographische Studie. Wilpert Joseph. Mit 28 Tafeln im Lichtdrucke, Freiburg im Br. 1891*⁴²; *Fractio panis. Die älteste Darstellung des eucharistischen Opfers in der "Capella Graeca". Entdeckt und erläutert von Joseph Wilpert. Mit 17 Tafeln und 20 Abbildungen im Text, Freiburg im Br. 1892*⁴³; H.Grisar, *Un prétendu trésor sacré des premiers siècles, Rome 1895*⁴⁴; L.Atzberger, *Geschichte der christlichen Eschatologie innerhalb der vornicöenischen Zeit, Freiburg im Br. 1896*⁴⁵; F.X.Kraus, *Geschichte der christlichen Kunst, Freiburg 1896, Bd. 1*⁴⁶; *Die Malereien der Sacramentscapellen in der Katakombe des hl. Calixtus. Von Joseph Wilpert. Mit 17 Illustrationen, Freiburg im Br. 1897*⁴⁷; G.W.Wilpert, *Un capitolo di storia del vestiario, Roma 1898*⁴⁸.

Jak nas informują źródła lwowski archeolog dzielił się również swoją wiedzą z ówczesnym społeczeństwem poprzez publiczne odczyty popularyzacyjne. Należy do nich wykład z 1893 r. pt. "O znaczeniu apologetycznym archeologii w czasach dzisiejszych", wygłoszony na wiecu katolickim w Krakowie. W Czytelni Katolickiej we Lwowie mówił w 1894 r. "O rzymskich katakumbach", a w 1897 r. "O Mszy świętej w II wieku". W tymże samym roku wystąpił na Uniwersytecie we Lwowie z odczytem pt.

40 PP 17/1900/ t.68,432-434.

41 PP 7/1890/ t.25,115-118.

42 PP 8/1891/ t.32,273-277.

43 PP 13/1896/ t.49,455-459 oraz GK 4/1896/ 137.

44 PP 12/1895/ t.48,449-455.

45 PP 14/1897/ t.55,140-142.

46 PP 14/1897/ t.54,440-444.

47 PP 15/1898/ t.58,267-271.

48 PP 16/1899/ t.62,115-119.

"O nagrobku Abercjusza z Hierapolis", w ramach zaś powszechnych wykładów uniwersyteckich wygłosił w 1899 r. sześć odczytów na temat: "Wiara i życie pierwszych chrześcijan w świetle pomników katakumbowych"⁴⁹. Wreszcie jako arcybiskup lwowski wygłosił po niemiecku podczas Kongresu Eucharystycznego we Wiedniu /12 IX 1912/ odczyt pt. "Obrazy eucharystyczne w katakumbach rzymskich"⁵⁰.

Z chwilą otrzymania w 1900 roku nominacji na metropolitę w Lwowie, wysiłki życiowe Józefa Bilczewskiego musiały z konieczności wejść na inne tory, a mianowicie na duszpasterskie. Oczywiście, że przy pełnieniu tak bardzo odpowiedzialnego i pracochłonnego urzędu arcybiskupowskiego, nie mógł znaleźć czasu na kontynuowanie tworzenia i pisania prac naukowych, ale i wówczas, przy tylu obowiązkach, często powracał do umiłowanej archeologii, śledził jej rozwój, a nawet zbierał klisze i materiały z myślą o nowym wydaniu swego dzieła "Archeologia chrześcijańska". Nic więc dziwnego, że jego biograf ks. Mieczysław Tarnawski o nim napisał, że "zachował całą duszę profesorską do końca życia"⁵¹.

Bp Wincenty Urban - Wrocław

DE JOSEPHO BILCZEWSKI ARCHEOLOGIAE CHRISTIANAE SCRUTATORE
/Summarium/

Josephus Bilczewski diocesis Cracoviensis sacerdos, anno 1884 ordinatus, maxima cum diligentia studiis theologicis praesertim archeologiae christianae additus erat. Hoc in articulo sua scientifica opera archeologica enumerantur atque recensentur.

49 Por. J. Latosiński, Monografia, dz.cyt. 331; M. Tarnawski, Arcybiskup Józef Bilczewski, dz.cyt., 14; W. Urban, Sługa Boży Józef Bilczewski, dz.cyt., 24.

50 Przekład tego odczytu można znaleźć wśród jego "Listów Pasterskich", Lwów 1922, t.2, 295-312 lub w jego dziele: Bóg-miłość, Lwów 1913, 141-162.

51 M. Tarnawski, Arcybiskup Józef Bilczewski, dz.cyt., 120.